

MARIO
VARGAS
LJOSA

Burna vremena

Preveo
Branko Anđić

■ Laguna ■

Naslov originala

Mario Vargas Llosa

TIEMPOS RECIOS

Copyright © Mario Vargas Llosa, 2019

Translation copyright © 2020 za srpsko izdanje, LAGUNA

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta
odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

Bila su to burna vremena!

SVETA TEREZA OD AVILE

Za troje prijatelja:

Soledad Alvares

Tonija Rafula i

Bernarda Vegu

*I've never heard of this bloody place Guatemala
until I was in my seventy-ninth year.**

Vinston Čerčil

* Do svoje sedamdeset devete nisam nikad ni čuo za tu prokletu Gvatemalu. (Prim. prev.)

Pre

Mada nepoznati širokoj publici i mada se ne pojavljuju baš razmetljivo u istorijskim analima, Edvard L. Bernejs i Sem Zemarej bili su verovatno dve ličnosti s najviše uticaja na sudbinu Gvatemale i, na izvestan način, čitave Srednje Amerike u dvadesetom veku. Pa ipak, nisu se mogli više međusobno razlikovati po poreklu, temperamentu i sklonostima.

Zemarej se rodio 1877, nedaleko od Crnog mora, a pošto je bio Jevrejin u doba stravičnih pogroma na ruskoj teritoriji, pobegao je u Sjedinjene Američke Države, gde ga je dovela tetka, pre no što je napunio petnaest godina. Našli su utočište u kući nekih rođaka u Selmi u Alabami. Edvard L. Bernejs je takođe bio iz porodice jevrejskih iseljenika, ali iz visokog društvenog i ekonomskog staleža; imao je u porodici i jedno slavno ime: ujaka Sigmunda Frojda. Osim što su obojica bili Jevreji, mada ne previše vezani za svoju veru, bili su veoma različiti. Edvard L. Bernejs se hvalio da je nešto poput Oca Propagande, discipline koju je, ako ne izmislio, barem doveo (na obalama Gvatemale) do neslućenih visina, dok je nije pretvorio u glavno političko, društveno i ekonomsko oružje dvadesetog veka. Zaista je to bilo tačno, mada ga je njegova egolatrija ponekad terala na patološko

preterivanje. Prvi put su se sreli 1948. i iste godine su počeli da saraduju. Sem Zemarej je tražio da ga Bernejs primi i on ga je dočekaao u maloj kancelariji koju je tada imao u srcu Menhetna. Verovatno ova loše obučena, neobrijana ljudina bez kravate, u izbledejoj jakni i paorskim čizmama nije s vrata ostavila bogzna kakav utisak na Bernejsa u otmenom odelu, čoveka biranog rečnika i aristokratskih manira, orošenog parfemom „jardli“.

– Pokušao sam da čitam vašu knjigu *Propaganda* i nisam mnogo toga razumeo – predstavio se Zemarej publicisti. Govorio je engleski prilično teško, kao da sumnja u svaku reč.

– A napisana je vrlo jednostavnim rečnikom da bi bila pristupačna svakom pismenom – poštedeo mu je život Bernejs.

– Verovatno je to do mene – priznao je čovek, bez trunke snebivanja. – Pravo rečeno, nisam baš neki čitalac. Samo sam kao dete išao u školu, tamo u Rusiji, i nikada nisam pošteno naučio engleski, kao što možete da se uverite. Još gore je kad pišem pisma, u svima je gomila pravopisnih grešaka. Više me zanima akcija nego intelektualni život.

– Pa dobro, ako je tako, ne znam u čemu bih mogao da vam budem na usluzi, gospodine Zemareju – rekao je Bernejs i napravio pokret kao da će ustati.

– Neću vam oduzeti mnogo vremena – dočekaao ga je ovaj. – Upravljam kompanijom koja uvozi banane iz Srednje Amerike u Sjedinjene Države.

– *Junajted fruit?* – upitao je iznenađeno Bernejs, odmeravajući sa više zanimanja svog odrpanog posetioca.

– Čini se da nas bije loš glas kako u Sjedinjenim Državama tako u čitavoj Srednjoj Americi, dakle upravo u onim zemljama gde radimo – nastavio je Zemarej, sležući ramenima. – A čini mi se da ste vi prava osoba koja to može da ispravi. Dolazim da vam ponudim posao direktora za odnose s javnošću u našem preduzeću. Na kraju krajeva, izaberite sami titulu koja vam se najviše sviđa. A kako bismo dobili na vremenu, odredite takođe sebi platu.

Tako je počeo međusobni odnos ove dvojice vrlo različitih ljudi, prefinjenog publiciste ubedenog da je akademski lik i intelektualac i prostog Sema Zemareja, koji je sam sebe stvorio, pustolovnog poslovnog čoveka koji je sa ušteđevinom od sto pedeset dolara počeo da gradi kompaniju i ona ga je – mada to njegov izgled nije odavao – pretvorila u milionera. Nije, naravno, izmislio bananu, ali je zahvaljujući njemu u Sjedinjenim Državama, gde je ranije malo ko jeo ovu egzotičnu voćku, banana ušla u redovan jelovnik miliona Severnoamerikanaca i postajala sve popularnija u Evropi i ostalim delovima sveta. Kako je to postigao? Teško je to objektivno reći, jer se život Sema Zemareja brkao sa legendama i mitovima. Ovaj primitivni poslovni čovek kao da je pre izašao iz neke pustolovne knjige nego iz industrijskog sveta Sjedinjenih Država. A on, za razliku od Bernejsa, beše sve sem taštog tipa, pa nije imao običaj da priča o svom životu.

Tokom svojih putovanja Zemarej je otkrio banane u srednjoameričkim prašumama i uz pomoć srećnog predosećaja trgovačke koristi koju je mogao da izvuče iz te voćke, počeo je da ih prevozi brodovima u Nju Orleans i druge severnoameričke gradove. Od samog početka to je bilo dobro prihvaćeno. I toliko masovno da ga je nagli porast potražnje naveo da od jednostavnog trgovca postane poljoprivrednik i međunarodni proizvođač banana. To je bio početak *Junajted fruta*, kompanije koja je početkom pedesetih proširila svoju mrežu po Hondurasu, Gvatemali, Nikaragvi, Salvadoru, Kostariki, Kolumbiji i nekim karijskim ostrvima; donosila je više dolara od ogromne većine američkih, pa čak i svetskih preduzeća. Ovo carstvo je, nesumnjivo, bilo tvorevina samo jednog čoveka: Sema Zemareja. Sada su stotine ljudi zavisile od njega.

Za to je radio od jutra do mraka, putovao uzduž i popreko cele Srednje Amerike i Kariba u nemogućim uslovima, borio se za teritoriju s drugim pustolovima poput njega i nožem i pištoljem, bezbroj puta spavao u prirodi pod vedrim nebom,

jeli su ga komarci i bolovao je od malaričnih groznica koje su ga povremeno mučile, potkupljivao vlasti, varao seljake i nevične Indijance, pregovarao s podmitljivim diktatorima zahvaljujući kojima je – koristeći se njihovom pohlepom ili glupošću – sticao vlasništvo nad zemljom koja je sada imala više hektara od prosečne evropske države, stvarao hiljade radnih mesta, postavljao pruge, pravio mostove i povezivao varvarstvo sa civilizacijom. To je barem Sem Zemarej govorio kad je bio prinuđen da se brani od napada na kompaniju *Junajted frut* – zvanu *Voćarka* i s nadimkom *Hobotnica* u čitavoj Srednjoj Americi – i to ne samo zavidljivih ljudi već i samih severnoameričkih takmaca kojima, istini za volju, nikad nije dopustio da mu budu dostojni rivali u jednom području gde je imao tiranski monopol na proizvodnju i trgovinu bananama. Zato je, na primer, u Gvatemali obezbedio potpunu kontrolu Puerto Bariosa, jedine karipske luke ove zemlje, električne mreže i železnice koja je spajala dva okeana i takođe pripadala njegovoj kompaniji.

Iako su bili sušta suprotnost, stvorili su dobar tim. Bernejs je nesumnjivo mnogo pomogao da se popravi javno mnjenje o kompaniji u Sjedinjenim Državama, da ona ponovo postane dovoljno ugledna da bi dobila pristup visokim političkim krugovima Vašingtona i povezala se sa bostonskim milionerima (koji su se dičili time što su aristokratija). Do reklame je stigao posredno, zahvaljujući dobrim vezama sa svim društvenim slojevima, ali pre svega sa diplomatama, političarima, vlasnicima novina, radija i televizijskih kanala, poslovnim ljudima i uspešnim bankarima. Bio je pametan, simpatičan, vrlo vredan čovek. Jedan od njegovih prvih uspeha bio je organizacija turneje po Sjedinjenim Američkim Državama slavnog italijanskog operskog pevača Karuza. Njegova otvorenost i prefinjenost, kultura i pristupačnost, dopadale su se ljudima jer je ostavljao utisak da je važniji i uticajniji nego što je zaista bio. Publicitet i odnosi sa javnošću postojali su, naravno, još pre njegovog

rođenja, ali je Bernejs ovaj posao, koji su sva preduzeća koristila ali ga smatrala nižim, uzdigao do intelektualne discipline najvišeg nivoa, kao deo sociologije, ekonomije i politike. Držao je predavanja i davao časove na uglednim univerzitetima, objavljivao radove i knjige, predstavljajući svoju struku kao najreprezentativniju delatnost dvadesetog veka, sinonim modernog doba i napretka. U svojoj knjizi *Propaganda* (1928) napisao je ovu proročansku rečenicu po kojoj će, na neki način, ostati upamćen: „Svesno i pametno manipulisanje organizovanim navikama i mišljenjima masa važan je činilac demokratskog društva. Ko upravlja ovim nepoznatim društvenim mehanizmom, čini nevidljivu vladu koja ima pravu vlast u našoj zemlji... Inteligentnoj manjini potrebna je trajna i sistematska upotreba propagande.“ Ovu tezu, koju su neki kritičari smatrali samom negacijom demokratije, Bernejs će imati prilike da veoma delotvorno primeni u slučaju Gvatemale, deceniju pošto je počeo da radi kao savetnik za reklamu *Junajted fruta*.

Njegovi saveti su mnogo doprineli da se upristoji javni lik kompanije i da ona stekne podršku i uticaj u političkom svetu. *Hobotnica* nikad nije marila da svoj značajni industrijski i trgovački rad prikaže kao nešto što koristi društvu u celini, a posebno „varvarskim zemljama“, gde je bila prisutna i kojima je – prema Bernejsovoj definiciji – pomagala da izađu iz divljaštva, otvarajući na hiljade radnih mesta za njihove žitelje i tako im podizala životni standard i uključivala ih u moderno doba, napredak, u dvadeseti vek, u civilizaciju. Bernejs je ubedio Zemarka da kompanija izgradi nekoliko škola na svojim posedi, da dovede na plantaže katoličke i protestantske sveštenike, da podigne ambulante za prvu pomoć i druga slična zdanja, da podeli stipendije i putne torbe studentima i profesorima, da bi sve to razglasio i reklamirao kao nepobitan dokaz rada u prilog modernizacije. Uz pomoć naučnika i stručnjaka, istovremeno je, prema do tančina razrađenom planu, promovisao jedenje banana za doručak i u svako doba dana kao nešto presudno po

zdravlje i razvoj zdravih i krepkih građana. Upravo on je doveo u Sjedinjene Države brazilsku pevačicu i igraticu Karmen Mirandu (gospođicu Ćikitu Bananu iz filmova i predstava); ona je postigla ogroman uspeh sa svojim šeširima punim banana i pesmama koje su slavile blagotvorne osobine ovog voća, već uveliko odomaćenog u severnoameričkim domovima zahvaljujući tim reklamnim naporima.

Bernejs je takođe uspeo da se *Junajted fruit* približi – nešto što dotad nije uopšte padalo na pamet Semu Zemareju – bostonskoj aristokratiji i sferama političke moći. Najimućniji bogataši Bostona nisu bili puni samo para i moći već i predrasuda, bili su uopšte uzeli antisemiti, tako da Bernejsu nije bilo nimalo lako da postigne, na primer, da Henri Kebot Lodž prihvati članstvo u Upravnom odboru *Junajted fruta*, niti da braća Džon Foster i Alen Dales, članovi značajne njujorške advokatske firme *Saliven i Kromvel*, pristanu da zastupaju kompaniju. Bernejs je znao da novac otvara sva vrata i da mu ne odolevaju čak ni rasne predrasude, tako da je takođe uspeo da uspostavi ovu tešku vezu, posle takozvane Oktobarske revolucije u Gvatemali, 1944, kad je *Junajted fruit* počeo da oseća da je u opasnosti. Bernejsove ideje i veze biće krajnje korisne za rušenje gvatemalske navodno „komunističke vlade“ i dovođenje umesto nje jedne mnogo demokratičnije, dakle poslušnije za interese kompanije.

Uznemirenost je počela za vreme vlade Huana Hosea Arevala (1945–1950). Ne zato što se profesor Arevalo, pobornik idealistički konfuznog „duhovnog socijalizma“, namerio na *Junajted fruit*. Ali je učinio da se usvoji zakon o radu koji je dopustio radnicima i seljacima da osnuju sindikate ili da se u njih učlane, nešto što do tada nije bilo dopušteno tamo gde je delovala kompanija. Zemarej i drugi rukovodioci su na to načuljili uši. Na jednoj žučnoj sednici Upravnog odbora, održanoj u Bostonu, rešeno je da Edvard L. Bernejs otputuje u Gvatemalu, oceni stanje i perspektive i ustanovi u kojoj

meri je za kompaniju opasno ono što se tamo događalo s prvom vladom u istoriji ove zemlje koja je proistekla iz zaista slobodnih izbora.

Bernejs je proveo dve nedelje u Gvatemali, smešten u hotelu *Panameriken*, u centru grada, nadomak Palate vlade. Razgovarao je preko prevodilaca, jer nije govorio španski, sa veleposednicima, oficirima, bankarima, poslanicima, policajcima, strancima koji su odavno živeli u toj zemlji, sindikalnim vođama, novinarima i, naravno, sa funkcionerima ambasade Sjedinjenih Država i rukovodiocima *Junajted fruta*. Iako je mnogo patio zbog vrućine i uboda komaraca, obavio je dobar posao.

Na novoj sednici Upravnog odbora u Bostonu, izložio je svoje utiske o onome što se, po njegovom mišljenju, događalo u Gvatemali. Podneo je izveštaj oslanjajući se na zabeleške, s lakoćom dobrog profesionalca i bez trunke cinizma:

„Opasnost da Gvatemala postane komunistička i pretvori se u uporište za infiltraciju Sovjetskog Saveza u Srednju Ameriku veoma je daleka, a ja bih čak rekao da je zasad nepostojeća“, rekao im je. „Veoma malo ljudi u Gvatemali zna šta je marksizam ili komunizam, čak ni ona šačica zabludelih što sebe zovu komunistima koji su osnovali školu *Klaridad* da bi širili revolucionarne ideje. Ta opasnost nije realna, mada nam odgovara da se veruje da jeste, naročito u Sjedinjenim Američkim Državama. Prava opasnost je drukčija. Lično sam razgovarao sa predsednikom Arevalom i njegovim najbližim saradnicima. On je podjednako antikomunista kao vi i ja. To potvrđuje činjenica da predsednik i njegove pristalice insistiraju da se novim ustavom Gvatemale zabrani postojanje političkih partija koje imaju međunarodne veze; u više navrata su ponovili da je 'komunizam najveća opasnost po demokratiju', zatvorili su školu *Klaridad* i deportovali u izgnanstvo njene osnivače. No, ma kako paradoksalno vama to zvučalo, njegova neumerena ljubav prema demokratiji predstavlja ozbiljnu opasnost za *Junajted frut*. To je, gospodo, dobro znati, ali ne i reći.“

Osmehnuo se i teatralno pogledom obuhvatio sve članove Upravnog odbora, od kojih su mu neki učtivo uzvratili osmehom. Posle kratke pauze Bernejs je nastavio:

„Arevalo bi želeo da od Gvatemale napravi demokratiju po uzoru na Sjedinjene Države, zemlju kojoj se divi i ima kao model. Sanjalice znaju da budu opasne, i u tom pogledu doktor Arevalo to jeste. Njegov projekat nema ni najmanje izgleda na uspeh. Kako bi mogla da postane moderna demokratija jedna zemlja od tri miliona stanovnika u kojoj sedamdeset posto njih čine nepismeni Indijanci koji tek što su iskoračili iz paganstva ili su i dalje u njemu i gde na svakog lekara dolazi po tri-četiri šamana? U kojoj, s druge strane, bela manjina, koju čine rasistički latifundisti i eksploatatori, prezire Indijance i prema njima se ponaša kao prema roblju. Oficiri s kojima sam razgovarao kao da žive usred devetnaestog veka i mogli bi da izvedu državni udar svakog časa. Predsednik Arevalo je preživeo nekoliko vojnih pobuna i uspeo da ih suzbije. E pa, dobro. Mada mi njegovi naponi da od svoje zemlje stvori modernu demokratiju izgledaju beskorisno, svaki napredak na tom planu, nemojmo se zavaravati, bio bi veoma štetan za nas.

Shvatate, zar ne?“, nastavio je pošto je napravio podužu pauzu da popije malo vode. „Evo nekih primera. Arevalo je odobrio jedan zakon o radu koji dozvoljava osnivanje sindikata u preduzećima i na imanjima i dopušta radnicima i seljacima da se u njih učlanjuju. Sastavio je i jedan antimonopolski zakon, istovetan kao onaj što postoji u Sjedinjenim Državama. Možete već zamisliti šta bi za *Junajted frut* značila primena sličnih mera da bi se zajemčila slobodna konkurencija: ako ne propast, barem ozbiljan pad prihoda. On ne zavisi samo od efikasnosti našeg rada, od napora i ulaganja u borbu protiv pošasti, poboljšanja terena koje uzimamo od džungle da bismo proizvodili što više banana. Zavisi i od monopola koji udaljava od naših poseda moguće takmace i od stvarno povlašćenih uslova u kojima radimo, izuzeti od poreza, bez sindikata i

bez rizika i opasnosti koje sve to donosi. Problem nije samo Gvatemala, mali deo našeg područja delovanja. Nego mogućnost zaraze ostalih srednoameričkih zemalja i Kolumbije idejom pretvaranja u „moderne demokratije“, ako se na njih proširi. *Junajted frut* bi morao da se sukobi sa sindikatima, sa međunarodnom konkurencijom, da plaća porez, obezbedi zdravstveno osiguranje i penzije radnicima i njihovim porodicama, da bude predmet mržnje i zavisti kojih uvek ima oko bogatih i efikasnih preduzeća u siromašnim zemljama, a kamoli ako su pritom još severnoameričke. Opasnost je, gospodo, u lošem primeru. Ne toliko zbog komunizma koliko zbog demokratizacije Gvatemale. Mada od toga verovatno ništa neće biti, bilo kakav napredak u tom pravcu značio bi za nas korak unazad i gubitak.“

Ućutao je i prešao preko nervoznih i upitnih pogleda članova Upravnog odbora. Sem Zemarej, jedini bez kravate i drugačiji po svojoj neformalnoj odeći od otmene gospode oko dugog stola, rekao je:

– Dobro, to je dijagnoza. A kako se leči ova bolest?

– Hteo sam da vam dam predah pre nego što nastavim – našalio se Bernejs, otpijajući još jedan gutljaj vode. – Sad prelazim na lekove, Seme. Biće dugo, složeno i skupo. Ali će saseći zlo u korenu. I može dati *Junajted frutu* još pedeset godina širenja, dobrobiti i mira.

Edvard L. Bernejs je znao o čemu govori. Lečenje se sastojalo od istovremenog delovanja na vladu Sjedinjenih Država i na severnoameričko javno mnjenje. Niko od njih nije imao pojma da Gvatemala postoji, ponajmanje da predstavlja problem. To je, u načelu, bilo dobro. „Mi smo ti koji treba da prosvetlimo vladu i javno mnjenje o Gvatemali i to tako da ostanu ubeđeni da je problem tako ozbiljan, tako težak, da ga treba smesta iskoreniti. Kako? Tanano i shodno prilici. Organizovanjem stvari tako da javno mnjenje, odlučujuće u jednoj demokratiji, izvrši pritisak na vladu da deluje kako bi zaustavila jednu

ozbiljnu pretnju. Koju? Istu onu za koju sam vam objasnio da u Gvatemali ne postoji: trojanski konj Sovjetskog Saveza, ubačen u zadnje dvorište Sjedinjenih Država. Kako ubediti javno mnjenje da se Gvatemala pretvara u zemlju gde je komunizam stvarnost i da bi, bez energičnog delovanja Vašingtona, mogla da bude prvi satelit Sovjetskog Saveza u novom svetu? Putem štampe, radija i televizije, glavnih izvora koji informišu i orijentišu građanstvo kako u jednoj slobodnoj tako i u robovskoj zemlji. Treba da otvorimo oči štampi i da joj ukažemo na postojeću opasnost na samo dva sata leta od Sjedinjenih Država i na korak od Panamskog kanala.

Bilo bi dobro da se sve to desi spontano, bez bilo čijeg planiranja i vođstva, ponajmanje našeg, jer imamo interesa u tome. Ideja da je Gvatemala na rubu da padne u sovjetske ruke ne treba da potekne od republikanske, desničarske štampe Sjedinjenih Država, već od one progresivne, koju čitaju i slušaju demokrate, dakle od centra i levice. Ta štampa ima najviše publike. Da bi sve delovalo što verodostojnije, treba da bude delo liberalne štampe.“

Sem Zemarej ga je prekinuo da ga upita: – I šta da radimo kako bismo ubedili tu liberalnu štampu koja je čisto sranje?

Bernejs se osmehnuo i opet napravio pauzu. Kao iskusan glumac, svečano je pogledao sve članove uprave:

– Zato postoji kralj propagande, dakle ja, glavom i bradom – našalio se, bez lažne skromnosti, kao da gubi vreme podsećajući ovu grupu uvažene gospode da je Zemlja okrugla. – Zato, gospodo, imam toliko prijatelja među vlasnicima i direktorima američkih novina, radija i televizije.

Bile su neophodne opreznost i spretnost kako se mediji javnog opštenja ne bi osetili upotrebljenima. Sve je moralo da teče spontano, baš kao promene u prirodi, da deluje kako su to „ekskluzivne vesti“ koje je otkrivala i obznanjivala svetu slobodna, progresivna štampa. Trebalo je nežno masirati ego novinara, pošto im je obično bio poveliki.

Kad je Bernejs prestao da govori, ponovo je zatražio reč Zemarej:

– Nemoj, molim te, da nam kažeš koliko će nas koštati ova šala koju si upravo tako detaljno ispričao. Previše trauma za jedan dan.

– O tome vam neću zasad ništa reći – potvrdio je Bernejs. – Važno je da upamtite jedno: kompanija će zaraditi mnogo više od svega što bi mogla da potroši na ovu operaciju, ako uspemo da Gvatemala još pola veka ne postane moderna demokratija o kojoj sanja predsednik Arevalo.

Ono što je rekao Edvard L. Bernejs na toj znamenitoj sednici uprave *Junajted fruta* u Bostonu ostvareno je do poslednjeg detalja, potvrđujući – usput budi rečeno – njegovu tezu da će se u dvadesetom veku publicitet uobličiti u glavno oruđe moći i manipulacije javnim mnjenjem, kako u demokratskim tako i u autoritarnim zemljama.

Malo-pomalo, u poslednjim godinama vlade Huana Hosea Arevala, ali još mnogo više za vreme vlade pukovnika Hako-ba Arbensa Gusmana, Gvatemala je odjednom počela da se pojavljuje u severnoameričkoj štampi u reportažama *Njujork tajmsa*, *Vašington posta* ili nedeljnika *Tajm*, gde se ukazivalo na rastuću opasnost po slobodni svet od uticaja koji je Sovjetski Savez sticao u toj zemlji preko vlada u koje su se, mada nai-zgled demokratske, infiltrirali komunisti, simpatizeri, korisne budale, jer su te vlade donosile mere u sukobu sa zakonitošću, panamerikanizmom, privatnom svojinom, slobodnim tržištem i podsticale klasnu borbu, mržnju prema socijalnim podelama, kao i neprijateljstvo prema privatnim preduzećima.

Novine i časopisi u Sjedinjenim Državama koji se ranije nikad nisu zanimala za Gvatemalu, Srednju Ameriku, pa čak ni Latinsku Ameriku, počеше, zahvaljujući spretnim Bernejsovim operacijama i dobrim vezama, da šalju dopisnike u Gvatemalu. Osedali su u hotelu *Panameriken*, čiji je bar postao skoro pravi međunarodni pres-centar. Tamo su primali fascikle pune

uverljive dokumentacije o događajima koji su potvrđivali one nagoveštaje – sindikalizacija kao oružje sukobljavanja i progresivnog uništavanja privatnih preduzeća – i dobijali intervjuve koje je Bernejs zakazivao ili preporučivao sa veleposednicima, preduzetnicima, sveštenicima (ponekad i sa samim nadbiskupom), novinarima, vođama političke opozicije, popovima i stručnjacima koji su potvrđivali iscrpnim podacima strepnje jedne zemlje koja se malo-pomalo pretvarala u sovjetski satelit, preko koga je međunarodni komunizam nastojao da podrije uticaj i interese Sjedinjenih Država u čitavoj Latinskoj Americi.

Od izvesnog trenutka – upravo kad je vlada Hakoba Arbensa započinjala agrarnu reformu u Gvatemali – Bernejsove operacije sa vlasnicima i direktorima novina i časopisa više nisu bile nužne: zavladała je istinska zabrinutost – to je bilo vreme Hladnog rata – među političarima, preduzetnicima, i kulturnim poslenicima Sjedinjenih Država, a sredstva javnog informisanja požurila su da pošalju svoje dopisnike na lice mesta kako bi se tamo uverili kakva je situacija u toj malenoj naciji gde se infiltrirao komunizam. Vrhunac je bio objavljivanje jedne vesti *Junajted presa* iz pera britanskog novinara Keneta de Kursija, koji je obelodanio da Sovjetski Savez namerava da izgradi podmorničku bazu u Gvatemali. *Lajf*, *Herald tribjun*, londonski *Ivning standard*, *Harpers*, *Čikago tribjun*, časopis *Vision* (na španskom), *Kriščen sajens monitor*, između ostalih glasila, posvetili su mnogo stranica dokazivanju, činjenicama i konkretnim svedočanstvima o postepenom potčinjavanju Gvatemale komunizmu i Sovjetskom Savezu. Nije to bila neka zavera: propaganda je prekrila stvarnost jednom prijaznom fikcijom i na temelju nje su neuki severnoamerički novinari pisali svoje reportaže. Većina njih uopšte nije shvatila da su postali marionete jednog genijalnog lutkara. Samo tako se može objasniti da je jedna tako ugledna ličnost liberalne levice kao Flora Luis pisala neumerene hvalospeve o Džonu Emilu Pjurifoju, ambasadoru SAD u Gvatemali. Mnogo je doprineo

da se ta fikcija pretvori u stvarnost, jer su to bile najgore godine makartizma i Hladnog rata između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza.

Kad je Sem Zemarej umro u novembru 1961, samo što nije napunio osamdeset četiri godine. Povukao se iz poslova i živio u Luizijani, ležeći na milionima. I dalje mu nije ulazilo u glavu kako je ono što je isplanirao Edvard L. Bernejs na toj davnoj bostonskoj sednici uprave *Junajted fruta* bilo tako do tančina ostvareno. Nije ni slutio da je *Voćarka*, uprkos pobjedi u tom ratu, počela da se raspada, da će se za nekoliko godina njen predsjednik ubiti, a kompanija iščeznuti i da će od nje ostati samo loše, najgore uspomene.

I

Majka Mis Gvatemale bila je iz porodice italijanskih useljenika po imenu Paravičini. Posle dve generacije prezime je skraćeno i hispanizovano. Kad je mladi advokat, profesor prava Arturo Borero Lamas zatražio ruku mlade Marte Pare, po visokom društvu Gvatemale počele su da kolaju priče jer kći vinara, pekara i poslastičara italijanskog porekla nesumnjivo nije bila na visini društvenih krugova ovog zgodnog gospodina za kojim su žudele mlade udavače iz visokog društva zbog duge tradicije njegove porodice i njegovog profesionalnog ugleda i bogatstva. Na kraju je ogovaranje prestalo i čitav svet se sjatio, neki kao zvanice a drugi kao posmatrači, na venčanju u katedrali koje je obavio lično gradski nadbiskup. Bio je prisutan i večiti predsednik, general Horhe Ubiko Kastanjeda, podruku sa svojom finom gospođom, u otmenoj uniformi posutoj odlikovanjima i, uz pljeskanje gomile, oboje su se fotografisali sa mladencima u crkvenom dvorištu.

Taj brak nije bio srećan što se tiče poroda. Martita Para bi svake godine zatrudnela, i mada se mnogo čuvala, rađala bi polumrtvu, rahitičnu mušku decu koja bi umirala posle samo nekoliko dana ili nedelja uprkos naporima babica, ginekologa, pa čak i gradskih vračara i vračeva. Posle pet godina stalnih

neuspeha, došla je na svet Martita Borero Para, koja je, zbog lepote i vragolanstva, još u kolevcu dobila nadimak Mis Gvatemale. Za razliku od svoje braće, ona je preživela. I to kako!

Rodila se krhka, sama kost i koža. Još od dana kad je narod išao na mise i molio se da malecku ne zadesi ista sudbina kao njenu braću, privlačili su pažnju njena glatka koža, fine crte lica, velike oči i smiren pogled, čvrst i prodoran, kao da gleda ljude i stvari da bi ih snimila u svom pamćenju za večna vremena. Pogled koji uznemirava i plaši. Simula, Indijanka Maja-Kiće koja joj je bila dadilja, prorekla je: „Ova mala će imati posebne moći!“

Marta Para de Borero, majka Mis Gvatemale, nije mogla mnogo da uživa u svom jedinom preživlom detetu. Ne zbog prerane smrti – živela je preko devedeset godina i umrla u staračkom domu, uglavnom ne znajući šta se oko nje dešavalo – već zato što je posle rođenja devojčice ostala iscrpljena, onemela, depresivna i (kako se tada eufemistički govorilo za ludake) pomerene pameti. Danima je ostajala nepomična u svojoj kući, ne progovarajući ni reči; njene služavke Patrosinio i Huana hranile su je i masirale da joj noge ne atrofiraju; iz njene čudne onemelosti samo bi je povremeno trgnuo napad plača posle kojeg je padala u otupeli san. Sporazumevala se samo sa Simulom, gestikulacijom, ili je služavka možda naslućivala njene prohteve. Doktor Borero Lamas je zaboravljao da ima ženu; danima, a potom nedeljama, nije ulazio u spavaću sobu da svoju suprugu poljubi u čelo, i kad ne bi bio u svojoj radnoj sobi, sve vreme je posvećivao sudskim parnicama ili predavanjima na Univerzitetu San Karlos i Martiti, koju je razmazio i obožavao od prvog dana. Devojčica je porasla veoma vezana za oca. Krajem nedelje, kad se kolonijalna kuća punila njegovim probranim prijateljima – sudijama, veleposednicima, političarima, diplomatama – koji su dolazili da igraju anahroni rokambor,* – on bi puštao Martitu da jurca među njima.

* *Rocambor*, stara španska igra kartama, popularna u 19. veku i rasprostranjena u to doba u španskim kolonijama u Latinskoj Americi. (Prim. prev.)

Njenog oca je zabavljalo da je posmatra kako gleda njegove prijatelje tim ogromnim zelenosivkastim očima kao da bi da im iskamči tajne. Puštala je da je svi miluju i maze, ali je sama bila vrlo škrtá – osim prema svom ocu – kad je nekome trebalo da udeli poljubac i da pokaže nežnost.

Kad se, mnogo godina kasnije, prisećala tih prvih godina svog života, Martita je jedva pamtila, samo kao plamičke koji planu pa se odmah ugase, veliku političku uznemirenost koja je iznenada zagospodarila razgovorima te gospode što su dolazila krajem nedelje na starinsko kartanje. Kao kroz maglu bi ih čula kako, tu negde 1944, priznaju da je general Horhe Ubiko Kastanjeda, onaj gospodin prepun ordenja i rojti, naglo postao tako nepopularan da je bilo vojnih i civilnih operacija, kao i studentskih štrajkova, sa ciljem da ga sruše sa vlasti. To im je pošlo za rukom čuvenom Oktobarskom revolucijom, te iste godine, koja je dovela novu vojnu huntú na čijem je čelu bio general Federiko Ponse Valdes, koga su takođe srušili demonstranti. Konačno su održani izbori. Uvaženi igrači rokambora bili su u pravoj panici da će pobediti profesor Huan Hose Arevalo, koji se upravo vratio iz izgnanstva u Argentini, zato što će, govorili su, njegov „duhovni socijalizam“ (šta je uopšte time hteo da kaže?) doneti Gvatemali katastrofu; Indijanci će dići glavu i početi da tamane pristojan svet, komunisti će zauzeti obradivu zemlju veleposednika i poslaće decú iz dobrih kuća u Rusiju da ih tamo prodaju kao roblje. Kada su pričali takve stvari, Martita je uvek čekala reakciju doktora Efrena Garsije Ardilesa, jednog od gospode koja su učestvovala tih dana u kartanju i političkom ogovaranju. Bio je to zgodan čovek svetlih očiju i duge kose koji se obično smejaó i nazivao ostale prisutne paranoidnim pećinskim ljudima jer je, po njegovom mišljenju, profesor Arevalo bio veći antikomunista od svih njih, a njegov „duhovni socijalizam“ samo simbolički način da kaže kako želi da od Gvatemale napravi modernu i demokratsku zemlju, da je izvuče iz siromaštva i feudalnog primitivizma u kojem

je tavorila. Martita se sećala tih rasprava: uvažena gospoda su napadala doktora Garsiju Ardilesa, govoreći mu da je crveni, anarhista, komunist. Kad je upitala tatu zašto se on sa svima prepire, otac joj je odgovorio: „Efren je dobar lekar i izvrstan prijatelj! Šteta što je tako lud i levičar!“ Martita se zainteresovala, pa je odlučila da jednog dana pita doktora Garsiju Ardilesa da joj objasni šta bi to bilo – levica i komunizam.

U to doba već je pohađala Belgijsko-gvatemalsku školu flamanskih opatica, gde su išla sva fina deca Gvatemale, i počela da dobija nagrade i najbolje ocene na ispitima. Nije je to stajalo mnogo truda, dovoljno je bilo da malo usredsredi svoju prirodnu pamet, koje je imala napretek, da bi obradovala svog oca knjižicom punom odličnih ocena. Doktor Borero Lamas je osećao neizmernu radost na dan završetka školske godine, kad bi njegova ćerka izašla na binu da primi diplomu za vredno učenje i besprekorno vladanje. A tek aplauz koji bi malecka dobila od opatica i publike!

Da li je Martita imala srećno detinjstvo? I sama se narednih godina to često pitala i govorila sebi da jeste, ako se pod tim podrazumevalo da je živela mirno, uredno, bez trzavica, od svog oca šticeana i darivana, okružena poslugom. Ali je bila tužna što nikad nije osetila majčinu ljubav. Obilazila je samo jednom dnevno – najteži čas svakog dana – tu gospu večito u krevetu koja, mada joj je bila majka, nikad za nju nije marila. Simula ju je vodila da je poljubi pre spavanja. Ona nije volela te posete, jer je ta gospođa delovala više mrtva nego živa; ravnodušno ju je gledala, puštala da je poljubi, ali joj nije uzvraćala nežnost, a nekad je čak zevala. Martitu nisu naročito zabavljale ni njene drugarice, rođendanske proslave na koje je išla u Simulinoj pratnji, pa čak ni prve igranke, kad je već bila u srednjoj školi i kad su klinici već počinjali da se udvaraju devojkama, da im šalju pisamca i da se zabavljaju. Martiti su više prijale duge večeri krajem nedelje i gospoda kartaroši. A naročito kad je nasamo razgovarala sa doktorom Efrenom

Garsijom Ardilesom i zasipala ga pitanjima o politici. On joj je objašnjavao da, uprkos žalbama uvažene gospode, Huan Hose Arevalo čini dobro, nastojeći da konačno pribavi malo pravde u ovoj zemlji, naročito za Indijance, veliku većinu tromilion-ske Gvatemale. Zahvaljujući predsedniku Arevalu, govorio je, Gvatemala se najzad pretvarala u demokratiju.

Martitin život se iz korena promenio na njen petnaesti rođendan, krajem 1949. Čitava stara četvrt San Sebastijan, gde joj je bila kuća, učestvovala je na neki način u toj proslavi. Njen otac joj je priredio „petnaestogodišnjicu“ kojom su ugledne gvatemalske porodice obeležavale petnaesti rođendan svojih kćeri, proslavu koja je značila njen ulazak u društvo. Njen otac je dao da se čitava kuća ukrasi cvećem i šarenim trakama, jako je osvetlio to zdanje sa dubokim tremom, prozorima u kovanom gvožđu i sa bujnim vrtom, u srcu kolonijalne četvrti. U katedrali je održana misa koju je služio lično nadbiskup a Martita joj je prisustvovala u beloj haljini sa mnogo tila i buketom narandžinog cveća u rukama. Tu je bila čitava porodica, čak i neki ujaci i tetke i daleki rođaci koje je prvi put videla. Na ulici je napravljen vatromet, a ogromna posuda krcata slatkišima i voćem postavljena je za srećne mlade goste. Domaćini i kelneri su posluživali odeveni u narodne nošnje, žene u uipil bluzama* živih boja s geometrijskim šarama, širokim suknjama i tamnim pojasevima, a muškarci u belim pantalonama, šarenim košuljama i slamnim šeširima. Priređena je gozba u Konjičkom klubu, svirala su dva orkestra, jedan za narodnu muziku sa devet svirača marimbe, a drugi za modernu, sa dvanaest profesora koji su izvodili moderne igre, bambu, valcere, bluz, tango, koridos, guaraće, rumbes i bolera. Kad je igranka bila u najvećem jeku, Martita – slavljenica koja je igrala sa sinom Ričarda Patersona Mlađeg, ambasadora Sjedinjenih Država – naglo se onesvestila. Odneli su je u spavaću sobu i doktor Galvan, koji je bio pratilac

* Tipični deo odeće Maja Indijanki koji prekriva grudi. (Prim. prev.)